
Miklóssy Endre

ÉLJEN A FORRADALOM!

„Mesemondás. Lehetett is ez valaha? Hogy egy kicsiny, elszigetelt országnak rokontalan nemzete kilenc oldalról rárohanó támadás ellen védelmezte volna magát diadallal, dicsőséggel! A földműves elhagyta ekéjét, a tanuló elhagyta iskoláit, a családapa boldog tűzhelyét és ment a zászlók alá. Tizenhárom-tizen négy éves gyerekek csoportja emelte a nehéz fegyvert és hetven éves galambbősz férfiak álltak a gyerekekkel egy sorba. Őri családok elkényeztetett fiai jöttek önként s együtt sanyarogtak a parasztfiúkkal esőben, zivatarban, sárban, szemétagyon, rongyban és dicsőségben! Mindenki testvér volt a trikolor alatt, nem gúnyoltak senkit tónak, németnek. Azok mind egy zászló alatt egy haza fiainak vallották magukat. Ha megverték a sereget, nem futott szerteséjjel. Igyekezett ismét összegyűlni és folytatni a harcot.”

A magyar szabadság XX. századi kísérletéről még ötven év után sem írt senki efféle, mint Jókai Mór a *Köszívű ember fiait*-ban. Igaz, az ő sorai száz évvel később is érvényesek.

A szabadságról sokféle okos dolgot elmondtak az évszázadok folyamán, de valami lényeges mindig homályban maradt belőle, nagy pedagógus-gondolkodónk, Karácsony Sándor meghatározásáig: „A szabadság lényege a Másik Ember szabadsága.” Ez a meghatározás ugyanis ellentétes a főáramú európai gondolkodás emberképével, amelynek az alapja az atomizált, elszigetelt ember, és éppen ezért alaptörvénye az önzés. A kölcsönös önzések persze kölcsönös veszélyeztetést is jelentenek, és társadalomba az emberek ennek a problémának a megoldására szerveződnek. Karácsony emberképe ettől szögesen eltér, és éppen ezért a szabadság kialakulását is másképpen vezeti le. Ha ugyanis a másik ember szabad, akkor biztonságban érzi magát, így énnekem se kell félnem tőle, vagyis a szabadsága átsugárzik énrám is. És ez független a véleménykülönbségektől. Az 1600-as évek derekán történt, hogy az országgyűlésen a protestáns rendek a sérelmeiket hozták elő, mire felállt a katolikus Zrínyi Miklós horvát bán, és ezt mondta: „A ti hitetek nem az én hitem. De a ti szabadságotok az én szabadságom.”

Hogy ez mit is jelent, és miképpen működik a társadalmi élet valóságában, annak a legfrappánsabb példája éppen a mi, látszólag a semmiből kipattant 1956-os forradalmunk. Aminek lelki tartalmáról a mélységesen megrendült Füst Milán ezt írta: „A politikai meggondoltság és okosság, a politikai mérséklet, a forradalmároknak embertársaink iránt való szolgálatkészsége és szívbéli jóakarata volt az a csoda, amely újra feltámasztotta szívemben minden szeretetemet honfitársaim iránt. Mert ezek a fiúk, s az egész nép nem nagybirtokosok után kiáltozott, nem vagyonokat akart harácsolni magának, ebben a tiszta és fegyelmet, gyönyörű forradalomban egyetlen önző vagy fasiszta hang nem hallatszott. S ez az, amire én büszke vagyok, amit nem akarok többé elfelejteni.” (1957 januárjában még elment az Írószövetség feloszlata előtti utolsó közgyűlésére. Élete további tíz esztendejében nem ment ki többé az utcára. És amikor megkérdezték tőle, miért, azt válaszolta: nagyon hideg van.)

Miből kezdődött a forradalom, az történelmi elemzés tárgya, nem tekintem itt a feladatomnak. Ki kell azonban emelnem a sokféle előzményből, társadalmi nyugtalanságból, hatalmi provokációból a történelmi szolidaritást: ugyanis a mindent elindító nagy megmozdulás nem az önzésből, még csak nem is a gyakorta szentnek tekintett nemzeti önzésből indult el, hanem egy Lengyelországot támogató rokonszeny-tüntetés volt közös hő-sünk, Bem József, a legendás tábornok a szobránál. (A lengyelek vissza is adták ezt. Néhány nappal később egymillió ember tüntetett Varsóban a szorongatott magyarok mellett, majd a szabadságharc leverése után a legtöbb önkéntes segítséget éppen tőlük kaptuk.)

Lengyelországban 56 elejétől mind a hatalom, mind a társadalom egyre kaotikusabb állapotba került. A sztalinizmus XX. szovjet pártkongresszus után hirtelen meghalt a lengyel sztalinista hírhedt vezére, Bierut (lehet, hogy hozzá is segítettek...), nem akadt, aki pótolhatta volna, a társadalom pedig egyre nyugtalanabb lett: júliusban egy munkásfelkelés napokra elfoglalta Poznant. Leverték ugyan, de a nyugtalanság nem csillapodott. A kommunizmus végével azonban senki sem számolt még akkor, így a követelés a nemzeti kommunizmusnak tartott, mindaddig házi őrizetben lévő Gomulka hatalomra juttatása volt. (Ő majd csak 1970-ben fog a gdanski hajógyári munkások közé lövetni.) A makacs szovjet vezér, Hruscsov ettől sokáig elzárkózott, majd hogy megállítsa az erjedést, október 18-án a tankjaival körbevette Varsót. Viszont megmozdult a lengyel hadsereg is... A konfliktus aztán békésen elrendeződött, a szovjetek beadták a derekukat – csak hogy erről a zavaros hírek és az állandó hazudozás miatt nálunk nemigen tudott senki. Így amikor 22-én a Műegyetem diákjai meghirdették a másnapi szolidaritási felvonulást, az már tulajdonképpen okafogyottá vált. Viszont a szellem a palackból kiszabadult, és láttuk, nem is akárhogyan: a másokkal való együttérzésből.

Illyés Gyula versének, az *Egy mondatnak* az a költői titka, hogy nem egy, hanem kettő. A vers igen hosszú mondat arról, hogy a zsamokság miképpen foglalja magába lidércnyomás-szerűen az egész életet, semmit sem lehet tenni, ami ne az ő szolgálatában állana, még meghalni sem lehet előle. De a másik mondat valahogy úgy hangzik: ha ez így van, akkor egyetlen emberhez méltó feladat a zsamokság megdöntése. De ezt már a hallgatónak magának kell kimondania, és ettől válik a vers világformáló erővé.

A félelemről tudni kell, hogy individuális valami, és éppen ezért könnyen eltűnhet olyankor, amikor azt élem át, hogy nem pusztán énrólam van szó. Így tűnt el ekkor, csodaszerű módon az emberek lelkéből – pedig már igencsak volt tapasztalatunk arról, hogy mitől van okunk félni. Elképesztő volt az a magabiztosság, amivel a néptömeg vonult az utcán, tudva pedig, hogy gátlástalan ávós orgyilkosok bármikor közéjük lőhetnek. Mint ahogy meg is tették. És az emberek bátorsága ettől nem veszett el. Tamási Lajos legendássá vált versében így emlékezik meg erről:

*Piros a vér a pesti utcán,
munkások, ifjak vére ez.
Piros a vér a pesti utcán,
belügyminiszter, kit lövetsz?
Kire lövettek összebújva
ti megbukott miniszterek?
Sem az ÁVH, sem a tankok
Titeket meg nem mentenek!
S a nép nevében aki fegyvert
Vertél szívünkbe, merre futsz?
Véres a kezed már régen.
Gerő Ernő, csak ölni tudsz?"*

(Megjegyzendő: Gerő volt az a bizonyos Pabló elvtárs, aki sok-száz anarchistát lövetett agyon 1937-ben a forradalmi Barcelonában. Erre céloz a vers.)

A tüntetők első számú követelése Nagy Imre hatalomba juttatása volt. Ebből fonták később a kötelet is a nyaka köré, de tökéletesen igazságtalanul. Nemcsak hogy köze nem volt az egész megmozduláshoz, de nem is értette. Petri György így emlékezik meg a helyzetről:

*Személytelen voltál, mint a többi zakós,
szemüveges vezér, nem volt érces
hangod, mert nem tudtad, hogy mit is mondjál
hirtelenjében a sok egybegyűltnek. Épp a hirtelenje
volt szokatlan számodra. Csalódottan
hallgattalak, cvikkeres öregember."*

Amikor sebtében előrangatva és teljességgel tájékozatlanul beszélni kezdett, szerencsétlen módon az *Elvtársak!* megszólítással, az óriási tömeg egy emberként hördült fel: *nem vagyunk elvtársak!* (Néhány napja egy ilyen mondatért még elvitték az embert.) Nagyon különös, de a szál nem szakadt el ettől. Nagy Imre a magyar egység szimbóluma maradhatott az emberek szemében még azután is, hogy az ávosok vérfürdőikkel igyekeztek a nevét bemocskolni. Ő pedig, ha lassan és mindig elkésve is, elfogadta azt, amit a felkelt nép követelt az ország vezetőjétől.

Ahogy a történelmi legenda szerint az egységes magyar nemzet megszületett Árpád fejedelem pajzsra emelésének pillanatában, úgy született most meg ismét a teljes nemzeti egység ezzel a közfelkiáltással: „nem vagyunk elvtársak!” Ez az egység azonban nem csupán negatívumot, elutasítást, hanem pozitívumot, állítást is jelentett, aminek a tartalma elképesztő gyorsasággal bontakozott ki a következő napokban. „Aki magyar, velünk tart” volt a forradalom kulcsmondata. Ugyanaz, amit kissé körülményesebben még Illyés Gyula mondott annakidején: „Nem az a fontos, öcsém, honnan jössz, hanem az, hogy hová mész.” Ettől hullott szét azonnal a diktatúra (amely az „osztályharc” ideológiája szerint éppen hogy azt tartotta számon, hogy ki honnan jön), a lengyeleket meg annyiban szárnyaltuk túl ezúttal, hogy az egység fogalmából a kommunista műtársadalom eszményét kiküszöböltük. („Csak az a szervezet engedhető meg, amit a Párt hozott létre” – körülbelül ilyesforma az alapmondat. Erre mondta viszont az avantgard művész Kada, hogy „az élet *titka* az, hogy nincs neki *titkára*.” A forradalom társadalmi önszerveződése azután fényesen igazolták is ezt.)

Anélkül, hogy a kommunistákat úgy egészében ellenségnek tartottuk volna. A nemzeti egység a politikai pluralizmust éppoly természetes módon foglalta magába, mint Zrínyi Miklós

idejében. Mutatja ezt az egység megtestesítőjének, Nagy Imrénél inkább szimbolikus, mint valóságos alakja – az eseményeket egyáltalán nem irányította, mégis a döntő hivatkozási alap az ő személye volt. De ezen túlmenően Pongrácz Gergely is megemlékezik arról, hogy a Korvin-közi harcosok között milyen sok párttag volt. (Igaz, a párttagság a Rákosi-korban igen formális volt, a csúcsponton 1,8 millió volt a regisztrált tagság létszáma. Hogy aztán ezek valójában mit gondoltak a világról, arról viszont sohasem készült felmérés.) Angyal István, annak a Tűzoltó utcai csapatnak a parancsnoka, akik egy egész szovjet harcokcsi-egységet semmisítettek meg, egyenesen Kádár Jánossal tárgyalt mint kommunista az együttműködésről. (A perében őt kérte mentőtanúnak, persze hiába. Fel is akasztották, bár én szívesebben láttam volna helyén hajdani partnerét.)

De hát mi ez a *közös*, ami köré megszerveződött egy poszt-kommunista társadalom? A jelzőt nem véletlenül használom itt. A kommunizmus néhány évének brutalitása annyiban történelmi feladatot töltött be, hogy összezúzta az egész társadalmat, benne az 1867 óta egyre áthidalhatatlanabbnak látszó rang- és osztálykülönbségekkel: a nagybirtok-nagytóke felszámolása után a polgárság, a történelmi középosztály, a kisvállalkozók, a kisiparosok, a parasztság, a szervezett munkásság likvidálása következett – de egyben az őket elválasztó ellentétéké is.

És ha a nemzeti egységet a közös elnyomás teremtette is meg, ebből az egységből pozitív tartalom tudott születni. Nem csupán üres jelszó vagy szimbólum volt, mint a Kossuth-címer, vagy a lyukas zászló. (Lényeges különbséget láthatunk ebben is az 1990-es úgynevezett rendszerváltáshoz képest.)

Ennek a közösségnek társadalmi, társadalom-szervezési valósága volt. Először esett meg mivelünk az, hogy kiválaszhattuk azokat a vezetőket, akiket jónak láttunk, a közigazgatásban csakúgy, mint a munkahelyünkön.

Hogyan választottunk? Szemléltetesképpen Liska Tibor esete. 1952-ben a Pénzügyminisztériumban dolgozott, ahol rábízták, dolgozza ki a gazdaság szabályozásának megfelelő módszerét. Mivel az időt már rendesen rogyadozott a magyar gazdaság, hála a felemelt ötéves tervnek, a kuláküldözésnek, beszolgáltatásnak, padlássópréseknek, „munkásarisztokraták” megfélemlítésének, Sztahanov-mozgalomnak stb. Ő aztán írt egy 30 oldalas javaslatot, amelyet ezzel a mondattal fejezett be: „Különbözik ez az egész fölösleges addig, amíg a kopasz rém itt garázdálkodik fölöttünk.” Az Ávo még a fénykorát élte ekkor, Recsk javában üzemelt... A dolgozat belső használatra készült, számozott példányokban. A Minisztérium párttitkára, aki az első példányt megkapta, a haját tépte és sürgősen beszédette az egészet mindenünnen. Liska megúsza, de azért híre megy az ilyesminek. Amikor aztán egy szép őszi napon oly sok ember jelent meg a pesti utcán, felmerült a minisztérium dolgozói között, hogy az idők szavának megfelelően ki kéne dobni a párttitkárt az ablakon. „Nem úgy, honfitársaim – szóló közbe Liska. – Az ávosok eltűntek, a személyzeti nyilvántartás őrizetlen. Nézzük hát meg, mi van erről az emberről feljegyezve, és annak alapján majd okkal ítélezhetünk fölötte.” Így is tettek. Azután a párttitkárt megválasztották a Nemzeti Bizottság elnökének...

A közigazgatás alapja akkoriban a tanácsrendszer volt. A vezetői általában eléggé kontraszelektáltak, gyakorta gyűlöletesek is voltak. Részben nem önmaguknak, hanem a rendszernek a hibájából, mivel az alkotmány szerint a tanács az állami akarat végrehajtó szerve. *Végrehajtásban* nem is volt hiány, de

ez nem tette igazán népszerűvé az apparátust. A forradalom negyedik napjától azonban alkalmmal összeállt, az ott dolgozók, meg a helyi közélet aktívizálódó szereplői által választott Nemzeti Bizottságok vették át az irányítást a közszférában, a gyárakban pedig szerveződni kezdtek a munkástanácsok. A Nemzeti Bizottságokból, mint azt a felhozott példa is mutatja, nem voltak eleve kizárva az addigi tisztségviselők sem, de a kiválasztási elv a személyes megbízhatóság lett.

A bizalom... Elképesztő példáit mutatta ennek a forradalmi ország. A harcok során megsérült kirakatokból semmi sem hiányzott. „Ez a miénk, a közösség vagyona” – volt a közfelfogás. Az elesettek hozzátartozói számára ruháskosarakban gyűjtötték a pénzadományokat, ezek a kosarak őrizetlenek voltak, és amikor egy-egy megtelt, az Írószövetség megbízottai kiürítették, számba vették és intézkedtek a felhasználásról. Fekete Gyula, akkoriban a Szövetség titkára, azt mondta erről, hogy azért nem kellett őrizni, mert ha valaki netán lopni akart volna belőle, azt a járőrök azonnal meglincselik.

A közellátást pedig úgy biztosították a harcoló fővárosban, hogy megindultak a vidék adományai. Teherautószámra, szerelvényszámra érkeztek naponta az élelmiszer-adományok a nyomorúságból önmagát még éppen összeszedni kezdő parasztságtól. Általában a reggeli vonatokhoz csatolták a szükséges teherkocsikat, és a vasutasok gondoskodtak a küldemények megfelelő helyre juttatásáról. Tökéletes gyűjtő-elosztó szervezet jött létre, egy pillanat leforgása alatt, egyszerűen a bizalomra építve.

Az ötvenes évek első felében a nekivadult diktatúra elképesztő emberfarkasokat szabadított a társadalomra, „kik kéjjel öltek, nemcsak parancsra” – mondta erről az embertípusról mártír-költőnk, Radnóti Miklós. Sok százezer bebörtönzött és megkínzott ember élt az országban, és mégis, midőn a hatalom biztosította védelem összeomlott, teljesen hiányzott belőlük a vérbosszú igénye. (A szórványos lincselések tetten ért orgyilkosokat sújtottak, és maguk a fegyveres felkelők léptek fel ellenük, mint az még a hírhedtté vált Köztársaság-téri vérengzésnél is történt.) Ennek a titka is a bizalom volt, bizalom abban, hogy majd a törvény fog igazságot tenni.

Mint ahogy a munkástanácsok is a bizalomból építkeztek. A Rákosi-rendszer alapos szellemi-erkölcsi kontraszelekciója a gyárak vezetésén is meglátszott. De hozzáértő és tisztességes memőkök azért mindenütt voltak. Az új munkásigazgatás pedig őket kereste meg azzal a kéréssel, hogy vegyék át a gyár vezetését. Az addigi vezetőknek bántódásuk nem esett, barátságosan invitálták őket vissza a munkapad mellé. Fontos tudnunk azt, hogy a magyar ipar a negyvenes években jutott legközelebb a világszínvonalhoz – azidőtájt még megelőztük Japánt – és az Öt éves Terv eszement gazdaságpolitikája ezt még nem rombolta le. Ez a tény volt az, ami a munkások önbizalmának az alapját adta. Szakértő vezetéssel, gondolták, semmi baj nem lehet, a gazdaság jövője, a munka, a javuló életkörülmények feltételei biztosítva lesznek.

(Kitérőként annyit, hogy az 1989-es rendszerbomlásnál a munkásoknak ez a fajta önbizalma már teljesen hiányzott, és okkal. Iparunk akkorra már félelmetes mértékben leépült.)

A munkásság egyébként is a felkelés kulcsszereplője volt, oly mértékben, hogy akár munkásfelkelésnek is mondhatnánk az egészet. A kommunista berendezkedésű diktatúrának a megoldhatatlan belső ellentmondása ez. Rendszerspecifikus módon imádják a nagyszervezeteket, eszményképe az óriásüzem, sok-

ezer dolgozóval – és éppen ez az emberkoncentráció az, ami megszerveződve félelmetes erővé válhat. (A parasztság, a maga szétszórt állapotában soha, a gebinesek vagy a bedolgozók sem.) A felkelő csoportok nagyrészt munkásfiatalokból álltak, mint ahogy a roppant erejű november-decemberi utóvédharc is a munkástanácsokhoz fűződik. Igaz, erkölcsileg az egész magyar társadalom mögöttük állt. A XIX. és XX. század munkásfelkeléseinek az volt a szerkezeti fogyatékosága, hogy osztályügy maradt, a polgári rétegek nagy része, a parasztság pedig teljes egészében a legjobb esetben is idegenül tekintett rá. Azidáig a magyar felkelés volt az egyetlen, amely az egész társadalmat maga mögé állíthatta. (Később a cseh és a lengyel történet is ugyanerről szólt.)

1951-ben több tízezer budapesti úgynevezett „osztályidegent” telepítettek ki szerte az országba. Ezek egyike, egy öreg arisztokrata mondta akkoriban apámnak a diktatúra bukásától meghatottan, hogy „mi erre sohasem lettünk volna képesek.” Valóban, erre csak hatalmas, jó szervezett társadalmi csoport képes. Aminek az alapja adva volt a nagyipari munkásságban, amely csoda módon meg is tudta szervezni önmagát.

Ami viszont erőszakból született, azt csak erőszak döntheti meg. Így vált a fegyveres felkelés a forradalom „szívévé”. A szovjet tankok éjszakai bevonulása a fővárosba egy kitervelt összeesküvésre mutat, Szerov tábornok KGB-főnök kezét sejtethetjük benne, aki hasonlóan szervezte meg 1953-ban a berlini munkásfelkelést és a harcokcsik erődemonstrációját. (Az akkori cél Berija megbuktatása volt.) Kopácsi Sándor rendőrkapitány számolt be arról, hogy őjröngött az akkor még azonosítatlan szovjet tiszt 23-án dél tájban, midőn még a tüntetés sem indult meg: „fasiszta csőcselék garázdálkodik Budapesten”. (Vajon honnan tudta előre?) A fegyveres harcot tulajdonképpen az robbantotta ki, hogy a magyar munkások másképpen reagáltak, mint a berliniek. Mégis valószínűnek látszik, hogy a diktatúra enélkül is megbukott, és az állam társadalmiasítása éppen úgy megtörtént volna. Az is valószínű, hogy a magyar állam fegyveres erejét nem lehetett volna felhasználni a népmozgalom ellen.

A szovjet tankok azonban az egész kérdést leegyszerűsítették, mert innentől fogva mindenki nemzeti szabadságharcnak érezte, és a felkelés ettől nyerte igazi átfogó erejét. Mindössze 15-20 ezer lehetett a felkelők legnagyobb létszáma, ennél még az ávosok is többen voltak, nem is szólva a százezernél is nagyobb néphadseregről. Csakhogy bevetni a felkelők ellen nem lehetett őket, minden ilyen kísérlet csődöt mondott: 23-án éjjel nem mentették fel a Rádiót, a Kilián laktanyába a felkelő csoportok leverésére küldött Maléter egységei szétfoszlottak éppúgy, mint Hodosán őrmagynak a Korvin köz ellen fölvezényelt határőrei. Amikor Földes László tiszt csoportja összesített támadást akart indítani, egy katonai puccsal átveve a hatalmat, Pongrácz Gergely bizalmas üzenetet kapott a katonai főiskola tisztjeitől, hogy át fognak állni. Az akció akkor is kilátástalan lett volna, ha Nagy Imre nem fűjja le az egészet. A szovjetek ezért a november 4-i invázióban magyar egységeknek még a szimbolikus részvételét se tartották ajánlatosnak.

(A katonák szerepét árnyaltan kell néznünk. Egyrészt, mert a hadsereg végül is parancs alapján működik, enélkül nem hadsereg. A tiszték esetleges ingadozása ezért nem tekinthető egyszerűen köpönyegforgatásnak. Nem oly könnyű megítélni azt, hogy hol van a határa a parancsoknak. Életveszélyes is lehet, az említett Hodosán vagy Dudás István, a mosonmagyaróvári

tömegmészárlás parancsnoka így lőtte agyon a parancsát megtagadó tisztjeit. Másrészt a forradalom leverése utáni vizsgálatokban minden inkriminált katonának az életéért kellett küzdenie, ezért a vallomásaik nem igazán mértékadóak.)

A felkelés harci teljesítménye pedig elképesztő. A kézfegyverekkel felszerelt, kiképzetlen fiatalok megsemmisítettek egy egész páncélos hadosztályt. A katonai szakértők nem hittek a szemüknek, úgy vélték, valami „agyközpont” irányítja az egészet (ennek a vezetőjét vélelmezték azután Maléter Pálban). Valójában még koordináció is alig volt az egyes alakulatok között, a szervezéstudomány meg tűnődhet azon, hogy hátha nagyobb a teljesítmény akkor, ha „mindenki tábornok”, vagyis nem kell parancsra várnia. Hogyan is működik az ilyen? Pongrácz Gergely már a Korvin-köz megválasztott parancsnokaként utasítani próbált egyszer valakit egy feladat végrehajtására. „Parancsolsz ám a jó édesanyádnak!” förmedt rá az illető. Gergely magába szállt: végül is itt kizárólag önkéntesek vannak, esküt nem tettek, addig maradnak és azt csinálnak, amit akarnak. Viszont a feladat mégis adott. Ezért aztán fordított egyet a szaván, és önként jelentkezőt kért a végrehajtására. És az iménti affér szereplője azonnal, elsőként jelentkezett. . .

A fegyveres harc a célját elérte, a megtépázott szovjet csapatok kivonultak a fővárosból és az egész országban megdőlt a diktatúra. Sőt, az újjászerveződő társadalom körvonalai is látszottak már. Polgári demokráciának ígérkezett, többpártrendszerrel, plurális tulajdonviszonyokkal, állami, magán és csoporttulajdon egyenrangúságával. A szovjet orvtámadás ezt derékba törte, ám a magyar társadalom ekkor mutatta be a következő csodát.

A munkástanácsok eredetileg az üzemekben kezdtek szerveződni a vezetési válság áthidalására. Politikai programjuk nem volt. A kormány elűzése azonban új helyzetet teremtett. Mivel ezt a kormányt mindenki elismerte legitimnek, a szovjet tankok hátán érkezett Kádárt minden intézkedésével semmibe kellett venniük. A Nagy Imre-kormányt viszont nem volt elképzelése erre a helyzetre, elszigeteltté is vált a jugoszláv követségen, így került előtérbe Bibó, aki újonnan kinevezett államminiszterként a hivatalában maradt, és helyzetértékelést, majd kibontakozási programot készített. Ez burkoltan elismerte volna ügyvivőként a Kádár-kormányt, a tényhelyzetnek megfelelően, de csak a szovjet csapatok kivonásáig, illetve az azt követő szabad választásokig. Ez a program igazi súlyát a munkástanácsoktól kapta.

November 11-től, a fegyveres ellenállás végleges leverésétől kezdődött az új forduló. Pillanatnyilag semmilyen közigazgatás nem létezett, és ennek a hiánynak a pótlására az üzemek munkástanácsai területi szervezetet hoztak létre, először a fontosabb gyármegegyedekben, majd pedig egységes szervezetként a Nagybudapesti Munkástanácsot. Ez kimondatlanul is az egész országnak a munkásságát képviselte. Ez a munkástanács tette magáévá Bibó javaslatát és kezdett el tárgyalni Kádárral a végrehajtás módjairól.

Bibó a demokráciának nagyszerű elméleti szakértője is volt. A legfontosabb megállapítása az, hogy működőképes demokrácia nem lehetséges szellemi elit nélkül. Az elit egyszerűen értékhordozó személyeket jelent, olyanokat természetesen, akik ezeket nemcsak hirdetik, hanem képviselik is. Éppen ezért ezt az elitet pusztán a hatalom nem nevezheti ki, de a diploma és a tudományos fokozat, sőt a szellemi felkészültség sem elég hozzá. Hadd világítsam meg egy példával, amelyet Mohás Liviától kölcsönzök. Nagyjapja a XIX. század végén református pap

volt egy kis erdélyi falucskában, ahol még nem volt iskola. Felvette magában, hogy megszervezi, de ehhez a demokratikus felépítésű egyházközösségben a presbitérium jóváhagyása kell. Az viszont elutasító volt. „Minek az, tiszteletes úr! csak kavics nő a gyerek fejibe a sok tanulástól, nem lesz, aki vigyázzon a pulykákra, meg az a sok költség!” Sokáig folyt a vita, egyre reménytelenebbnek látszott a dolog, míg végül a pap begorombult, az asztalra ütött „Adta bugris parasztjai! Majd én megmutatom, hogy azért is lesz iskola!” Mire a legöregebb presbiter, békítőleg: „Jól van no, tiszteletes úr! Hát hiszen szóból ért az ember!” És megszavazták az iskolát.

Jellegzetes lélektana van a valóban demokratikus alapú szerveződésnek, megmutatva miképpen keletkezik a tekintély a felismert érdemből és hogyan sugárzik vissza ez az egész közösségre. A Parlament épületében folyó tárgyaláson a gyári munkások által megválasztott küldöttek ültek, megfélemlített nyuszikként. Mígnem egyszer géppuskasorozat hallatszott az utcáról, és felhorkant Rácz Sándor, a fiatal esztergályos: „Ezért meg ki viseli a felelősséget?” Kádár pulykavörösen felpattant, kikérte magának a provokációt – noha el sem hangzott a neve – és kirohant a teremből. A küldöttek ezek után egyhangúlag Rácz Sándort választották elnökké, és nyulakból oroszlánná váltak. Akárcsak Bibó, a szelíd szobatudós, aki az írásait annak biztos érzetében készítette, hogy az egész magyar nép mögötte áll.

A Nagybudapesti Munkástanács aztán az erejét is hamarosan megmutatta, országos sztrájkot tudott szervezni, amikor csak szükségesnek tartotta, a szovjeteket pedig annyira zavarba hozta, hogy időnként közvetlenül kezdtek tárgyalni vele, ami Kádárt igencsak idegessé tette. Annyira világosan munkásszerveződés volt, hogy a bolsevistáknak különösen nagyot kellett köpniük a saját ideológiájukra, hogy szétverhessék. Égtek a telefonvonalak, mozgósításra kerültek a kommunista pártok élére állított KGB-ügynökök, valamint a „társutas értelmiség”. Végül december 5-én sikerült a Kominform segítségével ellenforradalmárokká minősíteniük a magyar munkásokat. „Most már lövünk” – mondta ekkor Buci Gyuri, az áruló egykori szociáldemokrata munkásvezér önbizalommal telten a háta mögött álló kétszázézes Vörös Hadseregtől. És lőttek is. December 8-án Salgótarjánban, midőn – az egykorú mondás szerint „fasiszta bányászok, kenyérrel a kezükben megtámadták a békésen lövöldöző pufajkásokat.” A Nagybudapesti Munkástanács tagjait letartóztatták, súlyos börtönbüntetések kaptak. (A Kennedy elnök által kialkudott amnesztiával szabadulhattak 1963-ban.)

Ismét Jókait kell idéznem. „*Győzni fognak! De az nem fog használni semmit. Csak nagyobb veszedelem támad belőle. Csodákat fognak tenni, kényszeríteni fogják a világot, hogy őket tisztelje, ragyogni fog csillagzatuk az egész elsötétült Európa fölött. Annál rosszabb rájuk nézve. Ítéletük már ki van mondva, megpecsételve a világ minden hatalmasai által. Ha meghalnak egy ütéstől, jó, ha nem, kapjanak másik ütést, és annyit, amennyi elég lesz nekik, hogy meghaljanak.*”

Az ötvenes évek végén volt egy nagy munkásgyűlés Angliában, ahová meghívták Kéthly Annát is, a Nagy Imre-kormány száműzetésben élő szociáldemokrata miniszterét. A bértollnokok remekül működtek, ontották a válogatott rágalmakat a magyar forradalomra, és mély benyomást is tettek a hallgatóságra. Mígnem egyszer felállt a finomarcú ősz asszony, és csak ennyit mondott: „Éljen a forradalom!” A hangulat azonnal megfordult, és a vörös patkányok eltűntek a sűgolyukban.